

УДК: 372.811.161.2

Н. К. Турбарова

ПРО ДЕЯКІ АСПЕКТИ ФРАЗЕОЛОГІЧНОЇ РОБОТИ НА УРОКАХ ЧИТАННЯ У КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ КОМПЕТЕНТІСНОГО ПІДХОДУ

У статті розглядаються окремі аспекти роботи над збагаченням лексичного запасу учнів фразеологічними одиницями під час вивчення художніх творів на уроках читання.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, компетентнісний підхід, збагачення лексичного запасу, словникова робота.

Останнє десятиріччя для розвитку нашої країни характеризується змінами у політичній та економічній сферах. Під впливом цих змін відбуваються зміни і в освіті, головним завданням якої є забезпечення розвитку нового покоління і становлення його як суб'єкта власної життєдіяльності, здатного до саморозвитку та самоактуалізації.

Отже, орієнтацію на знання – духовне багатство людства – зміщено в бік людини. Реалізацію цього завдання здійснено шляхом запровадження особистісно-орієнтованого підходу, спрямованого на розвиток природних здібностей людини, її соціальних та культурних якостей.

У новому Державному стандарті початкової освіти в контексті зазначених змін закріплено перехід від знаннево-орієнтованого підходу до компетентнісного. Навчальний процес спрямовано на формування в молодших школярів ключових і предметних компетенцій, «які виявляються у здатності застосовувати набуті знання, вміння, способи діяльності, певний досвід у навчальних і життєвих ситуаціях з метою розв'язання конкретних завдань чи проблем» [2, с. 35]. Основні положення компетентнісного підходу до організації навчально-виховного процесу в межах галузі «Мови і літератури», крім нормативних документів, викладено в низці публікацій О. Савченко, М. Вашуленка, О. Вашуленко, В. Мартиненко, К. Пономарьової, О. Прищепи.

Методика початкової літературної освіти також переходить від споглядального навчання до діяльно-пошукового вивчення творів, коли всі висновки про їх мистецьку цінність робляться учнями на основі тексту, коли школярі не залишаються байдужими до прочитаного, оскільки пропускають образи, створені автором крізь призму емоційної суб'єктивності. Зміст цієї роботи визначається на основі комунікативно-мовленнєвого принципу, який забезпечує «діалогову взаємодію читача з текстом, автором, героями його твору» [1, с. 72] і можливості застосування варіативних методик проведення уроків літературного читання. Основні положення щодо формування читацької компетентності в молодших школярів подано в ряді статей, монографій та посібників О. Савченко, Г. Коваль, В. Мартиненко, О. Джежелей та ін.

У світлі окреслених змін особливого значення на уроках читання набуває словникова робота, зокрема робота над фразеологізмами. Вони – потужний засіб

виразності для потреб комунікації – вербального вираження почуттів, експресивних оцінок, способів емоційного впливу, метких характеристик людини, предметів, явищ.

Фразеологія як мовна підсистема – це найцінніше лінгвістичне надбання, в якій відзеркалюється світобачення та національна культура суспільства. Фразеологічні одиниці (*далі* – ФО, як синонімічний і рівнозначний термін також використовуємо *фразеологізм*) у такому ракурсі є високо інформативними елементами, одними з мовних універсалів, бо не існує мови без фразеологізмів. Рівень оволодіння мовою визначається через уміння вільно використовувати ці мовні одиниці у власному мовленні.

Фразеологія давно привертала увагу дослідників, але досі не існує чіткої системи фразеологічної роботи в початковій школі, лише зазначається, що вона має пропедевтичний характер, і спрямована на накопичення одиниць другої номінації у мовленні учнів. Пояснюється це, на наш погляд, по-перше, специфічністю фразеологізмів як мовних одиниць, тому вникнення у зміст ФО залежить від ряду чинників (загального розвитку дитини, сформованості у неї таких мислительних операцій як аналіз, синтез, узагальнення, порівняння, наявність життєвого досвіду); по-друге, недостатністю психолого-методичних досліджень з проблеми засвоєння молодшими школярами фразеологізмів; по-третє, великою кількістю дискусійних питань у межах самої фразеології, одне з яких визначення меж ФО. Тому виникає потреба пояснити, що в нашому дослідженні ми розглядаємо фразеологію у «широкому» значенні. У цьому питанні поділяємо думку В. Ужченка про центр і периферію фразеологічного фонду [3, с. 32].

Переважає більшість праць (В. Барабаш, С. Гаврин, М. Демський, М. Коломієць, І. Синиця, М. Стельмахович, В. Ужченко) присвячена проблемі вивчення фразеології у середній та старшій школі. Серед науковців, які досліджують питання організації фразеологічної роботи в початковій школі, хочемо відмітити Л. Соловець (система роботи із фразеологізмами тематичної групи «вербальне і невербальне спілкування»), Н. Лунько (можливості використання інтерактивних технологій навчання), І. Зиновата, Є. Ігнатенко, О. Лобчук, В. Мельничайко (розкриття ознак фразеологізму, методика проведення фразеологічних вправ).

Мета нашої статті – показати можливі шляхи збагачення лексичного запасу молодших школярів фразеологічними одиницями на уроках читання.

Шести-, семирічні діти, що приходять до початкової школи, уже знають певну кількість ФО, які вони практично засвоїли з мовлення рідних і оточуючих та на заняттях у ДНЗ. Однак, вікові особливості розвитку цих дітей, зокрема особливості мислення (конкретність, асоціативність, перевага конкретного образного мислення над абстрактним), є тим каменем спотикання, який ускладнює для учнів 1-2 класів усвідомлення таких ознак фразеологізмів як цілісність їх значення, відтворюваність у мовленні за традицією, наявність підтексту. Проте це не означає, що вчителю не треба проводити фразеологічну роботу, навпаки – тільки її систематичність дозволить сформувати в учнів уміння користуватися фразеологічним масивом мови адекватно ситуації мовлення.

Традиційно це завдання пропонують вирішувати на уроках вивчення рідної мови. Однак специфіка фразеологізмів як одиниць другої номінації, врахування того, що вони є фіксацією багатовічного досвіду етносу, дозволяє говорити про необхідність роботи над ними при опануванні інших навчальних дисциплін. У першу чергу читання, яке є багатофункціональним навчальним предметом: крім завдань суто специфічних для цього курсу (формування в учнів першооснов самостійної читачької діяльності), у процесі його вивчення вирішуються питання морально-естетичного та інтелектуального розвитку молодших школярів, формування в них мовленнєвих умінь і навичок.

Отже, сьогодні склались умови для успішного розв'язання проблеми методичного забезпечення змісту і форми роботи з фразеологізмами. Важливість її розробки підкреслювалась В. Ужченком ще у 90-х рр. ХХ століття. Вчений зазначав, що художні твори, подані в читанках, містять велику кількість ФО (*порівняй: читанка для 3 класу О.Я. Савченко містить близько 130 ФО*), робота над якими в початковій школі найчастіше зводиться до пояснення їх значення. Поза увагою залишаються ряд аспектів фразеологічної роботи на уроках читання, пов'язані із особливостями функціонування ФО в художньому тексті, як-от: робота над фразеологізмами під час аналізу твору; робота над заголовками до текстів, що містять ФО; створення мотивації навчальної діяльності засобами фразеології; використання фразеологічних одиниць як дидактичного матеріалу для удосконалення техніки читання.

Сьогодні методика початкової літературної освіти долає стереотипні уявлення про можливості молодших школярів як читачів: на перший план на уроці читання виходить робота над текстом. Саме такий підхід забезпечує формування в учнів художнього мислення, а також навчання способам спілкування із твором.

Фразеологізми як мовні одиниці, поряд із лексемами, є будівельним матеріалом художніх творів, якими користується автор, щоб об'єктивно передати задум, сюжет

твору, характеристики вчинків і самих персонажів. А як одиниці мовлення, вони, завдяки своїй експресивності, забезпечують вплив на читача; привертають увагу до художньої деталі, виконують колористичну функцію і т. ін.

Таким чином, фразеологічна робота на уроках читання проводиться в міру того, як зустрічаються ФО у текстах літературних творів, які пропонуються для вивчення, та підручниках, а її ефективність забезпечується завдяки міжпредметним зв'язкам між уроками мови, читання та розвитку мовлення. У системі збагачення лексичного запасу молодших школярів фразеологічними одиницями ми виділяємо такі аспекти: 1) усвідомлення учнями фразеологізмів, упізнання їх у тексті; 2) розуміння їх значення; 3) вживання у власному мовленні. Організуючи роботу над фразеологізмами, учитель повинен пам'ятати, що вони породжені певною ситуацією, і тому, розкриваючи образну основу, закладену у цій мовній одиниці треба йти або від ситуації мовлення до ФО, або навпаки. Образ є відображенням реальної дійсності. Отже, для того, щоб учні усвідомили значення фразеологізму, вони повинні мати певний досвід і знання з цієї дійсності, а також розвинену уяву.

На наш погляд, найкращі можливості для такої роботи з'являються у 3 класі. У 1-2 класах відбувається підготовка дітей до розуміння ФО. Учитель звертає увагу першокласників на фразеологізми (переважно паремії), які зустрічаються у Букварі та в інших підручниках. Так, перш за все слід ознайомити першокласників з такими зворотами як «без кінця-краю», «день у день», «за горами за долами», «за тридев'ять земель», «кинути оком», «навернулися сльози» та ін., які часто зустрічаються у казках.

Розпочинаючи фразеологічну роботу в другому класі, вчителю необхідно: виділяти стійкі звороти з тексту (речення), записувати їх на дошці (у зошитах), потім пояснювати їх значення. Слід врахувати, що, навіть знаючи значення окремих стійких словосполучень, діти не завжди можуть передати його іншими словами і не розуміють, що така можливість є. Тому провідна роль у семантизації фразеологізмів як у першому класі, так і в другому належить вчителю. Бажано організувати роботу щодо запам'ятовування найбільш поширених ФО шляхом кількаразового звертання до них протягом певного часу. Це запитання і завдання типу: *Пригадайте, як названо у казці лисичку (вовка, зайчика, тощо)? Про які цікаві сполучення слів ми говорили на минулому уроці? Пригадайте їх значення. Пригадайте значення записаних на дошці стійких виразів та складіть із ними речення.*

Традиційно в початковій школі над визначенням фразеологізму не працюють. Але М. Р. Львов зазначає, що молодші школярі здатні виділити такі ознаки фразеологічної одиниці, як переносне значення, образність, експресивність, а також розуміють оцінну функцію, яку ці мовні одиниці виконують у тексті художнього твору. Ознайомити учнів із основними ознаками фразеологізмів, на наш погляд, доречно на уроках читання у 3 класі. Вибір класу пояснюється низкою причин:

1. Особливостями психофізіологічного розвитку учнів 3-4 класів: зокрема, рівень розвитку абстрактного

мислення дозволяє учням сприйняти і засвоїти на практичному рівні основні категоріальні ознаки ФО.

2. Рівнем сформованості у них умінь і навичок з різних видів мовленнєвої діяльності.

3. Більш широкими (у порівнянні з 1-2 кл.) можливостями використання при організації навчальної діяльності молодших школярів 3-4 років навчання нестандартних форм проведення занять, реалізації міжпредметних зв'язків на уроках читання, а також застосування на уроках різних видів самостійної роботи.

4. Закріпленням і вдосконаленням знань і вмінь щодо опанування таких важливих для розвитку комунікативного мовлення розділів мовного курсу, як «Лексичне значення слова», «Текст».

5. Вивченням жанрової специфіки прислів'їв та приказок, які є частиною фразеологічного фонду української мови; формуванням умінь добирати найвлучнішу з цих мовних одиниць для вираження теми чи головної думки творів (за вимогами програми для 3класу).

6. Розвитком у молодших школярів умінь знаходити у тексті літературного твору усталені епітети, порівняння, метафори та використовувати їх у власному мовленні.

Формування уявлення про фразеологізм як мовну одиницю не є обов'язковим, проте бажаним. З цією метою пропонується порівняння вільних словосполучень та стійких типу: «*ламати іграшку*» - «*ламати голову*», «*молоти муку*» - «*молоти язиком*», «*бити тарілку*» - «*байдики бити*», порівняння яких допоможе зробити висновок про основні категоріальні ознаки ФО.

У 3-4 класах збільшується кількість конструктивних та творчих вправ із використанням знайомих дітям стійких словосполучень. Так, наприклад, широкі розвиваючі можливості має такий вид вправ, як уведення фразеологізмів у речення, переказ та складання з ними текстів. Подобаються учням: конкурси, ігри, вікторини, мовні аукціони, подорожі, свята тощо. Так, цікавим було б мовне свято «Чому ми так говоримо». Пропонуємо кілька завдань, до такого свята.

1. Пояснити значення фразеологізмів, історію їх виникнення (можна використати не реальні факти, а цікаво вигадану історію). Матеріал: *авилонське стовпотворіння, біла ворона* та ін.

2. Передати значення фразеологізма у вигляді малюнка. Матеріал: *битися, як риба об лід; кіт наплакав; міряти всіх однією міркою*.

3. Назвати якнайбільше синонімів до запропонованого фразеологізму (команди по черзі називають можливі

варіанти, виграє команда, яка останньою запропонувала свій варіант). Матеріал: *обманювати – водити за ніс, пускати ману, напускати туману, дим пускати в очі, замазувати очі, відводити очі, замовляти зуби, водити за ніс, обводити навколо пальця, у дурні пошити; як-небудь – аби день до вечора; стук-грюк аби з рук; тям-ляп, через пень – колоду, п'яте через десяте; хвилювалися – дух захоплює, серце в'яне, серце ледь не вискочить з грудей, обливатися потом, мороз іде по спині, кядає в жар, в піт кядає; скрізь – по всіх усюдах, куди не кинь оком, куди не глянь, на кожному кроці, від краю до краю, по всіх світах, швидко – аж вітер у вухах свистить, не чути під собою ніг, з усіх ніг, на всіх парусах*.

4. Назвати якнайбільше фразеологізмів зі вказаним словом, наприклад: «ніс» (умови проведення конкурсу як і в попередньому). Матеріал: *втерти носа, крутити носом, задерти носа, повісити носа, тримати ніс по вітру, носа не повернути, не показувати носа, совати свого носа, носом клювати, носом рибу вудити, чути носом, мати доброго носа; «вухо», матеріал: аж у вухах лящить, вуха в'януть, вухами ляпати, вуха позакладало, за вуха тягти, по самі вуха, пропускати повз вуха, у вухах дзвенить, хоч вуха затикай*.

Уважаємо доцільним такий об'єм роботи над фразеологічними зворотами в початковій школі:

- формування у молодших школярів елементарних понять про значення лексичної одиниці та про системні лексичні явища;

- практичне ознайомлення учнів із фразеологічними зворотами, накопиченні їх певної кількості у словнику;

- формування на цій основі на уроках мови елементарного поняття про «стійкі словосполучення» (у межах розділу «Слово»);

- ознайомлення учнів із дібраними для засвоєння фразеологізмами та закріплення елементарного теоретичного поняття на уроках читання і мови;

- вироблення в учнів навичок використання фразеологізмів у власному мовленні.

Таким чином, фразеологічні одиниці, завдяки культурному компоненту їх значення, є джерелом фонові, лінгвокраїнознавчої інформації, а з іншого – вивчення фразеології суттєво розширює знання дітей про мову; сприяє збагаченню лексичного запасу молодших школярів і удосконаленню їх мовлення. Вище зазначене становить цінність навчального потенціалу фразеологічного фонду мови і підкреслює важливість роботи над фразеологічними одиницями протягом усього періоду навчання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням українською мовою. 1-4 класи. – К.: Віддавничий дім «Освіта», 2013. – 392 с.

2. Пономарьова К.І. Особливості змісту нових навчальних програм. Українська мова. 1-4 класи / К.І. Пономарьова // Методичний коментар до навчальних програм для

1-4 класів : Дайджест / Укл. О.В. Онопрієнко. – Донецьк: Каштан, 2012. – С. 35-39.

3. Ужченко В.Д. Фразеологія сучасної української мови: Навч. Посіб. / В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко. – К.: Знання, 2007. – С. 32.

4. Ужченко В.Д. Вивчення фразеології в середній школі. / В. Д. Ужченко. – К.: Рад.шк., 1990. – 187 с.

REFERENCES

1. *Navchalni prohramy dlia zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv iz navchanniam ukraïnskoïu movoiu. 1-4 klasy [Training programs for secondary schools with education in Ukrainian. Grades 1-4].* (2013). Kyiv: Vidavnychi dim «Osvita» [in Ukrainian].
2. Ponomarova, K.I. (2012). *Osoblyvosti zmistu novykh navchalnykh prohram. Ukraïnska mova. 1-4 klasy* [Requirements to new curricula. Ukrainian language. Grades 1-4]. Donetsk: Kashtan [in Ukrainian].
3. Uzhchenko, V.D. (2007). *Frazeolohiia suchasnoi ukraïnskoï movy [Phraseology of modern Ukrainian language].* Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
4. Uzhchenko, V.D. (1990). *Vyvchennia frazeolohii v serednii shkoli [Learning phraseology in high school].* Kyiv: Rad.shk. [in Ukrainian].

H. K. Турбарова

О НЕКОТОРЫХ АСПЕКТАХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОЙ РАБОТЫ НА УРОКАХ ЧТЕНИЯ В КОНТЕКСТЕ РЕАЛИЗАЦИИ КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОДХОДА

В статье рассмотрены некоторые аспекты работы по обогащению лексического запаса учеников начальной школы фразеологическими единицами в процессе изучения художественных произведений на уроках чтения.

Ключевые слова: фразеологизм, обогащение словарного запаса, компетентностный подход, словарная работа.

N. K. Turbarova

SOME ASPECTS OF PHRASEOLOGICAL WORK AT READING LESSONS IN TERMS OF REALIZATION OF COMPETENCY BUILDING APPROACH

In the article some aspects of work on enrichment of a lexicon of pupils of elementary school by phraseological units in the course of studying of works of art at reading lessons are considered. The last decade the development of our country is characterized by changes in the political and economic spheres. Under the influence of these changes there are changes in education, which main objective is to ensure the development of a new generation and the formation of its own life as a subject capable of self-development and self-actualization. Thus, the focus on knowledge - the spiritual wealth of mankind – is shifted toward a person. Implementation of this task is done by introducing a student-centered approach aimed at the development of natural abilities, its social and cultural characteristics. Thus, phraseological units, due to the cultural component of their value, a source of background and lingua-country studies information on the other hand create the fact that the study of phraseology significantly expands children's knowledge of language, helps to enrich the vocabulary of younger pupils and improves their speech. The above mentioned is the value of the training capacity of idiomatic language and emphasizes the importance of working on phraseological units during the study period.

Keywords: phraseological unit, lexicon enrichment, competency-building approach, dictionary work.

Подано до редакції 05.08.13